

1944 tot 2002. Aristocraten, Franstaligen en carrièrediplomaten verliezen veld en de invloed van de partijen neemt (langzamer dan elders) toe. Hun invloed moet gezien worden in de context van een machts spel met de directeur van de politiek en de kabinetschef. Overigens ziet de auteur de rol van de secretarissen-generaal geleidelijk afnemen door de politisering van het Ministerie.

Idesbald Goddeeris besluit de bundel met een bijdrage over de Poolse diplomaten in België tijdens de Koude Oorlog. Zijn besluit is duidelijk: talrijke agenten werkten onder diplomatieke dekmantel, nog het meest in de jaren zeventig en maakten van de ambassade een waar 'spionnest'. Merken wij wel op dat dit in mindere of meerdere mate ook in vele andere en niet alleen Oost-Europese ambassades het geval was; het vooroorlogse Duitse gezantschap in Brussel is er een mooi voorbeeld van.

Deze bundel met niet te uiteenlopende opstellen eindigt een beetje teleurstellend zonder algemene conclusie. Zoals in de inleiding vermeld is het natuurlijk wel zo dat we het met een panorama te doen hebben van micro-historische tot prosopografische analyse, van gevalsstudies tot onderzoeken over milieus en kringen. Het nodigt uit tot verder (vergelijkend) onderzoek. Een kleine suggestie: indien wij ons niet vergissen komt het element vrijmetselarij nergens aan bod... Kortom, een nuttige bundel met uitzonderlijk een detailfoutje ("Gottlieb" in plaats van Gottlob Berger, p. 91).

Dirk Martin

SYLVAIN WAGNON

De Condorcet à Decroly. La franc-maçonnerie belge, l'éducation et l'enseignement (XIXe-XXe)

Bruxelles, Peter Lang, 2018, 284 p.

In *De Condorcet à Decroly* bespreekt Sylvain Wagon de bijzondere relatie tussen de Belgische vrijmetselarij en het onderwijs in de 19de en 20ste eeuw. Zijn studie getuigt niet enkel van een bijzondere veelzijdigheid, ze is ook erg relevant. Dat de vrijmetselarij belangstelling toonde in het onderwijs hoeft nochtans niet te verwonderen: ze rustte immers in belangrijke mate op een

modernistisch vooruitgangsstreven, de emancipatie van het individu, en de maakbaarheid van de samenleving. Wagnons studie is allermist exhaustief, maar beweert dat ook niet te zijn. Het boek brengt "*des itinéraires humains*" aan het licht, "*qui, à des moments particuliers, ont été influencés par la franc-maçonnerie et l'éducation ou réciproquement, où les réflexions éducatives ont pu «aider» la franc-maçonnerie dans ses réflexions internes*" (p.187). Die doelstelling realiseert Wagon in zes hoofdstukken.

Een eerste hoofdstuk behandelt de groeiende interesse in het kind, en de bescherming ervan in de negentiende eeuw. Wagon laat zien dat de discussies rond de kinderbescherming in belangrijke mate gekoppeld werden aan een noodzakelijk geachte hervorming van het onderwijs. Dat is verdienen aangezien beide discussies vaak apart behandeld worden in de literatuur. Het hoofdstuk krijgt vorm rond twee spilfiguren. Enerzijds verschijnt de Belgische sociaal bewogen journalist, Edouard Ducpétiaux, als een typisch voorbeeld van een eerste generatie vrijmetselaars die de opvoeding en het onderwijs als een sociale kwestie zien. Anderzijds gaat het hoofdstuk dieper in op Adolphe Prins. Die was, aldus Wagon, niet enkel de geestelijke vader van het beleid van Jules Lejeune, maar had ook een belangrijke uitwerking op de algemene opvattingen ten aanzien van de zogenaamde *abnormale jeugd*.

Een tweede hoofdstuk behandelt de politiek erg netelige kwestie van de secularisering van het onderwijs. Wagon bespreekt hoe, in de periode tussen 1830 en 1859, de kloof tussen klerikalen en antiklerikalen geleidelijk vergrootte, waardoor aan het einde van de jaren 1850 binnen de vrijmetselarij een 'antiklerikale' consensus zou ontstaan (die er, voor alle duidelijkheid, aanvankelijk niet echt was). 1859 Verschijnt als een scharniermoment waarop "*les loges maçonniques sont devenues des forces de propositions*" (p. 76). Deze voorstellen zouden in belangrijke mate resoneren in de liberale onderwijspolitiek die zich in de periode tussen 1878 en 1884 ontvouwde. Toen het katholieke politieke overwicht echter

werd hersteld, wierp de vrijmetselarij zich op als vurig verdediger van het openbaar onderwijs. Met zijn bespreking toont Wagnon aan dat de secularisering eigenlijk één van de centrale assen wordt waarop de vrijmetselarij zich maatschappelijk zal positioneren. Dat illustreert hij, in een derde hoofdstuk, aan de hand van een bespreking van de *Ligue de l'enseignement*. Hij toont aan hoe de oprichting van de *Ligue* in een bredere strijd om de laïcisering van het onderwijs paste, en grijpt deze geschiedenis aan om aan te tonen hoe de vrijmetselarij zich verhiel tot dergelijke seculiere onderwijsverenigingen. Wagnon bespreekt hoe de *Ligue* in de late negentiende eeuw werd ondersteund door de vrijmetselarij, en hoe de onderwijsvereniging het netwerk van vrijmetselaarsloges gebruikte om zijn ideeën verder te ontwikkelen. Op basis van een bronnenstudie van het archief van de *Grand Orient de Belgique* verschijnt de *Ligue de l'enseignement* echter tegelijkertijd "comme une association complémentaire mais aussi parfois en concurrence avec les idées des loges" (p. 102).

In de laatste drie hoofdstukken staan vooral de relaties tussen de vrijmetselarij en de nieuw-schoolbeweging centraal. Het vierde hoofdstuk laat de 'interne' strijd om het gemengde karakter van de loge zien, maar behandelt tegelijkertijd het belang van het meisjesonderwijs voor de vrijmetselarij. Vooral de bespreking van de opkomst en de ontwikkeling van een 'pedagogisch feminisme' aan het einde van de negentiende eeuw is interessant. Het is ook in die context dat Amélie Hamaïde, één van de belangrijke figuren uit de kring rond Ovide Decroly, naar voren komt als een typische vertegenwoordigster van dat pedagogisch feminisme. In het vijfde hoofdstuk over de theosofie worden deze banden verder uitgediept. Wagnon beargumenteert dat de theosofen niet enkel een belangrijke rol hebben gespeeld in de nieuw-schoolbeweging, maar er in belangrijke mate de motor van zijn geweest. Enkele van die theosofen waren ook betrokken in de loges, en zouden zich inzetten voor de uitbouw van een internationale reform-pedagogische organisatie. De link tussen de vrijmetselarij en de reform-

pedagogiek komt wellicht het meest aan bod in het zesde hoofdstuk, waarin de figuur van Ovide Decroly centraal staat. In het laatste hoofdstuk lijkt het hele boek samen te komen: Decroly was niet enkel lid van de loge *Les Amis Philanthropes* n°2, maar hij was ook een fervent voorstander van het gemengd onderwijs, speelde een belangrijke rol in het bestuur binnen de *Ligue de l'enseignement*, en ontwikkelde enkele invloedrijke ideeën over *l'enfance anormale*.

Door deze veelzijdigheid aan besproken thema's, historische actoren en opvattingen raakt deze studie niet enkel aan de geschiedenis van de vrijmetselarij *an sich*, maar evenzeer aan aspecten van de culturele, politieke en sociale geschiedenis van België. Maar de grote verdienste van dit boek is wellicht ook het belangrijkste probleem. Door de thematische breedte, mist de bespreking vaak inhoudelijke diepte. Wagnon besluit overigens met de wens om niet te besluiten, waardoor de studie deels op een erg descriptief niveau blijft steken. Maar hoewel het boek nog rijker had gestoffeerd kunnen worden, bijvoorbeeld met verwijzingen en inzichten uit de (overigens erg kritische) Belgische literatuur over de reformpedagogiek, laat Wagnon wel het belang van de onderwijs-geschiedenis zien. Zijn studie documenteert hoe opvoeding en onderwijs in de loop van de negentiende en twintigste eeuw als middelen worden ingezet om maatschappelijke verandering te realiseren. In het licht daarvan hoeft het wellicht niet te verwonderen dat onderwijs- en opvoedingskwes-ties als het ware het cement vormden van de *identité laïque* van de Belgische vrijmetselaarsloges.

Sarah Van Ruyskensvelde

THIERRY DELPLANCQ

Boël, une usine dans la ville, La Louvière

Archives de la Ville et du CPAS de La Louvière, 2018, 251 p.

Bedrijfshistoriografie blijft een moeilijke discipline. Enerzijds is er het groeiende corpus aan jubileumboeken die in opdracht van bedrijven zelf worden geschreven. Dit gebeurt naar aanleiding van een verjaardag, en dient een specifiek doel. Anderzijds is er het academisch onderzoek naar bedrijfsgeschiedenis en -archieven, dat in